

YASHIRIN IQTISODIYOTNING JAMIYATGA TASIRI

Aslonov Muhammad Tosh O'g'li

O'qituvchi, Toshkent amaliy fanlar universiteti, Gavhar ko'chasi 1-uy, Tashkent 100149, O'zbekiston
maydarin13@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.13324951>

Annotatsiya: Ushbu tezisda yashirin iqtisodiyot tushunchasi, yashirin iqtisodiyotning mamlakatimizda tutgan o'rni, u keltiradigan zararlar haqida ma'lumotlar keltirilgan. Bun- dan tashqari xorijiy davlatlarda o'tkazilgan yashirin iqtisodiyot tadqiqotlari borasida ham mulohaza qilingan.

Kalit so'zlar: xufiyona iqtisodiyot, jinoiy iqtisodiy faoliyat, g'ayriqonuniy, yashirin lob- bizm, g'ayriiqtisodiy, yashirin iqtisodiy aylanma, offshor zonalar.

KIRISH

Yashirin iqtisodiyot oshkora payqab bo'lmaydigan tovarlar va xizmatlarni ishlab chiqarish, taqsimlash, ayirboshlash, iste'mol jarayonlari - iqtisodiy munosabatlar bo'lib, uning negizida ayrim kishilar yoki kishilar guruhi manfaatlarini yotadi. Yashirin iqtisodiyot dunyoning deyarli hamma mamlakatlarida mavjud. Xufiyona iqtisodiyot - ishtirokchilar tomonidan oshkora olib borilmaydigan, davlat va jamiyat tomonidan nazorat qilinmaydigan, soliqlar to'lanmaydigan, rasmiy davlat statistikasida qayd etilmaydigan iqtisodiy jarayonlar, iqtisodiy faoliyat turlaridir.

Yashirin iqtisodiyot - murakkab ko'p bosqichli hodisa bo'lib, uning turli xil shakl va turlari bor:

1. **Jinoiy iqtisodiy faoliyat.** Bu mutlaqo man qilingan, qonun yo'li bilan ta'qib etiladigan ishlar bilan shug'ullanish, ya'ni narkobiznes, qurol biznesi va hokazolar.

2. **G'ayriqonuniy, g'ayriiqtisodiy** usullar bilan daromadlarni qayta taqsimlab o'zlashtirib olish, ya'ni o'g'irlik, bosqinchilik, reket, poraxo'rlik.

3. **Ikkilamchi iqtisodiyot** - kishilarga zarar keltirmaydigan, ular uchun naf beradigan, lekin rasman ruxsat etilmagan va davlat ro'yxatidan o'tmagan iqtisodiy faoliyat. Ularga yashirin tadbirkorlik, 1-2 va 5-10 kishi band bo'lgan yashirin kichik korxonalar faoliyati kiradi. Yashirin tadbirkorlik xizmat ko'rsatish, qurilish, savdo, kiyim-kechak ishlab chiqarishda keng tarqalgan.

4. **Rasman ruxsat etilgan faoliyat bilan birga** qo'shimcha ravishda yashirin ishlab chiqarishga qo'l urish, ochiq ishlaydigan korxonalarda qo'shimcha ravishda hisob- ga kirmagan mahsulot chiqarib, uni **yashirin sotish**.

5. **Mansabni suiiste'mol qilish** va korrupsiyaga asoslangan iqtisodiy xatti-harakatlar. Bular jumlasiga davlat idoralaridagi poraxo'rlik, yashirin lobbizm, mansab- dan foydalanib subsidiyalar olishni kiritish mumkin.

6. **Qalbakilashtirilgan iqtisodiy faoliyat** - bu iqtisodiyot davlat sektoriga xos bo'lib, davlatni aldashga qaratiladi. Buning eng yaqqol namunasi davlat sektori- dagi qo'shib yozishlar, qilinmagan ishlar uchun davlatdan haq olish va shu turdagi ishlardir.

Yashirin iqtisodiyot miqyosi yashirin iqtisodiy aylanma, ya'ni ruxsat etilma- gan tovar va xizmatlarni yaratish va ularni sotish hajmi bilan belgilanadi.

Aylanma xufiyona bo'lganidan uning aniq hisob-kitobi bo'lmaydi. Buning o'rni- ga uni taxminan baholash usuli qo'llaniladi. Ayrim hisob-kitoblarga ko'ra, o'tgan asr oxirlarida yer yuzidagi yashirin iqtisodiy aylanma 8 trln. dollarga yoki jahon yalpi mahsulotining 27,5% ga teng bo'lgan. Biroq yashirin iqtisodiyot miqyosi turli mamlakatlarda farqlanadi. Yashirin iqtisodiyot eng rivojlangan mamlakatlarga Lotin Amerikasi va Afrika mamlakatlari kiradi. 1999-yil Misr va Nigeri- yada yashirin iqtisodiyot yalpi ichki mahsulotning 70% ga teng bo'ldi. Yashirin iqtisodiyot hissasi eng kam bo'lgan mamlakat Osiyoda Yaponiya (1-2%), G'ar- biy Yevropada Shveysariya hisoblanadi. MDH mamlakatlarida yashirin iqtisodiyot darajasi o'rtacha. Dunyoning rivojlangan mamlakatlarida, masalan, AQSH va Italiyada yashirin iqtisodiyotning yalpi ichki mahsulotdagi hissasi tegishli 6,4 va 11,4% ni tashkil etdi (1997). 21-asrga kelib iqtisodiyotning globallashuvi oqi- batida yashirin iqtisodiyot milliy doiradan chiqib, xalqaro darajaga ko'tarildi. Yashirin iqtisodiyot globallashuvi bu bir mamlakatdagi yashirin iqtisodiyot boshqa mamlakatga ko'chirilishida, nojo'ya biznes ishlari bilan shug'ullanuvchi xalqaro fir- malarning paydo bo'lishida ko'rinadi. Bunga misol qilib xalqaro narkobiznesni, yashirin qurol savdosini, ishchi kuchining yashirin migratsiyasini uyushtirishni, offshor zonalar orqali g'ayriqonuniy yo'llar bilan topilgan pulni "halolab" olish kabilarni ko'rsatish mumkin. Bular xalqaro hamjamiyatga katta xatar tugdiradi. Pulni chet mamlakatga yashirin chiqarib "halolab" olishga qarshi kurash maqsadlarida xalqaro hamjamiyat maxsus tashkilot - Xalqaro moliyaviy harakatlar guruhini tashkil etgan (36 mamlakat a'zo; 2000).

Yashirin iqtisodiyotni faqat salbiy taraflarini emas, aksincha uning jamiyatga keltiradigan foydalarini ham yaxshilab o'rganib chiqishimiz ustuvor vazifamizdir. Yashirin iqtisodiyot bilan shug'ullanuvchi shaxslarga quyidagi yo'llar bilan ularga imkon berib, o'z tadbirkorligini ochiq-oshkora amalga oshirishi mumkinligini ko'rib chiqamiz:

1. Yashirin iqtisodiyot bilan shug'ullanuvchi shaxslarga qanchadur muddat eva- ziga soliqlarni kamaytirish yoki soliqlardan ozod etish orqali, keyinchalik muddat tugaganidan keyin esa ulardan soliq olish. Hozirgi kunda yashirin iqtisodiyot ham xalqaro darajaga ko'tarilgan. Shu tufayli ularda ham aylanma daromad ko'paygan- ligini tahmin qilishimiz mumkin. Tahmin qilishimizga sabab esa

ishtirokchilar tomo- nidan oshkora olib borilmasligi, davlat va jamiyat tomonidan nazorat qilinmasligidir. Aylanma daromad ko'p bo'lganligi sababli ular to'laydigan soliq ham shunga yarasha ko'p bo'ladi, agar ular o'z tadbirkorligini oshkora amalga oshirsa. Agar ular ishlab chiqargan mahsulot davlatga va insonlarga naf keltiradigan bo'lsa, ularga imtiyozlar va kreditlar berish orqali o'z tadbirkorligini yanada rivoj- lantirishi uchun yordam berib qo'llab-quvvatlash.

1. Ortiqcha hujjatbozlikni kamaytirish orqali.
2. Jarimalarni kamaytirish orqali.
3. Xufyona, yoki turli nomlar bilan xarajatlanuvchi markaziy banklar, moliyaviy institutlar, yoki xorijiy investorlar tomonidan xarid qilingan valyuta mablag'larini uzluksiz ravishda olib borish uchun ishlab chiqarilgan xarajatlarga aylandi. Bu mablag'lar esa xufyona, banknotlar, hisob-kitoblar, yoki elektron valyutalar ko'rinishida bo'lishi mumkin. Xufyonalarning iqtisodiyotda ahamiyati ko'p, chunki ular mablag'larni uzluksiz ravishda ishlashga yordam beradi va valyuta kurslarini belgilashda ham o'rin egallaydi. O'zbekistonda ham xufyona iqtisodiyot mavjud.

O'zbekistondagi xufyona iqtisodiyot haqida ba'zi bosh ma'lumotlar:

1. Valyuta mablag'larining importi va eksporti: Xufyona iqtisodiyotda valyuta mablag'larining import va eksportiga ta'sir ko'rsatadi. Xaridorlar uchun mablag'larini xarid qilish uchun xufyona ishlatiladi, shuningdek, eksport qilgan mahsulotlarning mablag'larini qabul qilish uchun ham.

2. Valyuta kurslarining belgilanishi: Xufyonalarning keng ko'rinishi valyuta kurslariga o'tishiga olib keladi. Agar mamlakatda ko'p xufyona bo'lsa, bu mamlakatning mamlakatning mahalliy valyuta kurslariga ta'sir ko'rsatishi mumkin.

3. Moliyaviy stabilnost: Xufyonalarning miqdori va ularning foydalanishiga bog'liq bo'lgan moliyaviy siyosatlar mamlakatning moliyaviy stabililigiga ta'sir ko'rsatadi.

4. Xarajatlari va to'lovlar: Xufyonalarning yuklangan qarzlarni to'lashda ham ishlatilishi mumkin. Agar mablag'lar to'lash uchun yetmasa, mamlakat xarajatlari kuchayadi va valyuta kurslari oshishi mumkin.

5. Xufyonalarning mablag'larini tartibga solish: Mamlakatlar xufyonalarni ishlatib, mablag'larini tartibga solish orqali moliyaviy stabilnostni ta'minlashadi. Xufyonalarning to'liq foydalanilishi, mablag'lar miqdorini va ishlatish tartibini belgilab beradi.

6. Investitsiyalar va kapital o'rnatish: Xufyona iqtisodiyot mamlakat uchun moliyaviy resurslarni jalb etish uchun foydalanilishi mumkin. Kapital o'rnatish va investitsiyalar o'z ichiga moliyaviy xavf va foyda bilan bog'liq bo'lgan jarayonlardir, xufyona bu jarayonlarda muhim rol o'ynaydi.

7. Xalqaro tijorat: Xufyonalarning yirik ahamiyati xalqaro tijoratda ko'p qo'llanilishi. Xalqaro tijoratda xufyona mablag'lar tushunchalari moliyaviy faollikni

o'stiradi va mamlakatlar o'rtasidagi iqtisodiy munosabatlarni mustahkamlashga yordam beradi.

8. Inflatsiya: Xufyona iqtisodiyot inflatsiyani ta'sirga olishi mumkin. Agar mamlakatda xufyona miqdori katta bo'lsa, bu inflatsiyani oshirishi mumkin, chunki ko'p valyuta mablag'larining chiqarilishi o'zida mablag'lar miqdorining kattalashishiga olib keladi.

Ushbu faktlar xufyona iqtisodiyotning muhim tomonlarini aks ettiradi va mamlakatlar uchun ahamiyatini ko'rsatadi. Qo'shimcha savollaringiz bo'lsa, menga so'rashdan xursand bo'lasiz.

Xulosa o'rinda shuni aytishimiz mumkinki yashirin iqtisodiyotni qisqartirish im- konsiz emas. Buning uchun puxta o'ylangan, bosqichma-bosqich amalga oshirila- digan puxta strategiya kerak. Bunday strategiyaga erishishda albatta birinchi nav- batda aholining iqtisodiy savodxonligini oshirish muhim ahamiyat kasb etadi. Agar aholiga xufyona iqtisodiyotning salbiy asoratlari muntazam ravishda tushuntirib borilsa, bu orqali xufyona iqtisodiyot ma'lum darajada bartaraf etishga erishilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

- [1] O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi (2000-2005)
- [2] <https://lex.uz>
- [3] Akramovich N.A. The priority of using innovative technologies in the agricultural education system // Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences. - 2022. - T. 1. - №. 10. - C. 185-191.
- [4] Хакимов О.М., Курбанов З.Х., Мухаммедов Ф. Реализация возможностей получения легких наполнителей на основе меньше пластиковых почв в нашей республике // Science and Education. - 2021. - T. 2. - №. 5. - C. 176-181.
- [5] Мухтаров Б. А., Ортиков Ё. Ю. Культурное и экономическое развитие туризма в Узбекистане // Молодой ученый. - 2016. - №. 14. - C. 375-378.
- [6] Rashidov U., Rashidov A. Assessment of Costs For the Quality of Logistics Activities // International journal of business diplomacy and economy. - 2022. - T. 1. - №. 3. - C. 39-43.
- [7] Хосилмуродов И., Султоналиева Г. Тафаккур услубининг фалсафий- методологик таҳлили // Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollar. - 2022. - T. 1. - №. 1. - C. 549-551.
- [8] Nodira T. Innovative management in the development of the higher education system // Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences. - 2022. - T. 1. - №. 10. - C. 346-351.
- [9] Ali o'g'li A.O. Statistical study of direct maintenance of small business activities in the regions // EPRA International Journal of Economic and Business Review (JEPR). - 2022. - T. 10. - №. 6. - C. 30-33.
- [10] Норбеков Х., & Туйчиева Н. (2022). Формирование конкурентных преимуществ компании. Zamonaviy Innovatsion Tadqiqotlarning Dolzarb Muammolari Va Rivojlanish Tendensiyalari:

- Yechimlar Va Istiqbollar, 1(1), 589-592. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/zitdmrt/article/view/5351>.
- [11] Nasirov B.U., Boltaeva M.J. Genesis and Transformation of the Public Catering System In Uzbekistan During The Soviet Period // Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry (TOJQI) Volume. - T. 12. - C. 5834-5841.
- [12] Uchkun S., Dilshod N. Process of identifying the significant accounts in the revenue cycle // Journal of marketing, business and management. - 2022. - T. 1. - №. 1. - C. 32-36.
- [13] Nodira T., Rashid X. Problems of innovation management in the higher education system // Web of Scientist: International Scientific Research Journal. - 2022. - T. 3. - №. 11. - C. 155-164.
- [14] Abdusattarovich M.B. Calculating economic efficiency in the digital economy in Uzbekistan // Web of Scientist: International Scientific Research Journal. 2022. - T. 3. - №. 10. - C. 1189-1194.
- [15] Khakimov O. Social goals of students in higher education // International Bulletin of Applied Science and Technology. - 2022. - T. 2. - №. 11. - C. 55-59.
- [16] Nosirovich A. N. The Methodology of Preparation of Students of Vocational Schools and Colleges for Technical Creative Activity // Psychology and education. 2021. - T. 58. - №. 2. - C. 1470-1485.
- [17] Alimov N., Gulrukh F. Dependence of psychological maturity on the strength of family relationships // Eurasian Journal of Humanities and Social Sciences. - 2022. - T. 6. - C. 38-41.
- [18] Nosirovich A.N. The Methodology of Preparation of Students of Vocational Schools and Colleges for Technical Creative Activity // Psychology and education. 2021. - T. 58. - №. 2. - C. 1470-1485.
- [19] www.wikipedia.org